57(05)
У-33

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Ужгородського університету

серія

Біологія

Випуск 14 (2004)

Науковий вісник Ужгородського університету
Серія Біологія, Випуск 14 (2004): 192–195.
© Потіш Л. А., 2004

УДК 591.543.43+598.31(234.421.1)

МІГРАЦІЇ СІРОГО ЖУРАВЛЯ (*GRUS GRUS*) В РЕГІОНІ СХІДНИХ КАРПАТ

Л. А. Потіш

Міграції сірого журавля (Grus grus) в регіоні Східних Карпат. — Л. А. Потіш. *— Сірий журавель (Grus grus) був занесений до останнього видання Червоної книги України. Ось чому дуже важливим є охорона цього виду не тільки в місцях його розмноження, але також і вздовж його міграційних шляхів. Перші дані про міграції журавля на Закарпатті датовані початком XX ст. Сьогодні сірий журавель є типовим закарпатським перелітним птахом. Протягом сезону ми спостерігали на Закарпатті зграї журавлів чисельністю від 20 до 100 особин (див. Таблицю). Детально викладено історію міграцій журавля протягом останніх 10 років, з використанням даних із закарпатського регіону, Угорщини та Словаччини. За А. Рандиком, 2/3 журавлів, що злітаються навесні на Східно-Словацьку низовину, продовжують свій шлях уздовж ріки Уж в Закарпатській Україні. Дані, одержані з Закарпаття, показують, що основні пролітні шляхи журавля – це долини річок Уж і Тур'я, далі вони перетинають Східні Карпати через вододільний хребет Бескиди, розташований між Ужем і Латорицею. Осінні міграції журавля на Закарпатті більш широкі: птахи пролітають над усією територією Східних Карпат. Дані, одержані з гірського масиву Свидовець (Урду Флавантуч), підтверджують, що під час осінніх міграцій існують певні невеликі пролітні шляхи, котрі, взяті разом, утворюють транскарпатський міграційний шлях. Підсумовуючи всі дані, одержані з карпатського басейну, можна їх співвіднести з т.зв. „балтійсько-східноєвропейським" пролітним шляхом, або ж, що на нашу думку є більш точним, виділити Центральноєвропейський транскарпатський міграційний шлях сірого журавля.*

Ключові слова: *сірий журавель, Карпатський регіон, міграції.*

Адреса: *Ужгородський Національний університет, кафедра зоології. вул. А.Волошина 54, Ужгород, 88000, Україна. Електронна пошта: potish@komp-as.com.*

Common crane's (Grus grus) Migrations in the East Carpathian Region. —L. Potish. *— The crane (Grus grus) was entered into the last issue of the Red Book of Ukraine. That is why it is so important to protect this species not only in its reproduction areas, but also along its way of migrations. The first data on crane migrations in Transcarpathia (Zakarpatska Oblast) date back to the beginning of the 20th century. Nowadays, the cranes are typical Transcarpathian migrants. During the season, in Transcarpathia we observed crane flocks consisting of 20–100 individuals (see Table). The crane migrations for the last 10 years are discussed in detail, using the data from Transcarpathian region, Hungary, and Slovakia. According to A. Randik, 2/3 of the cranes coming in flocks to the East Slovakian Lowland during the spring, continue their route along the Uzh River in Transcarpathian Ukraine. The data collected from Transcapathia show that the main flyways of the cranes are the Uzh and Turia River valleys, further they cross the East Carpathians above the Beskyd Mountain Ridge laid between the Uzh and Latorytsia Rivers. Autumn migrations of cranes in Transcarpathia are broader, and they fly above the whole territory of the East Carpathian Mountains. The data obtained from the Svidovec Mountain Ridge, prove that during the autumn migrations some little flyways exist which, taken together, make the total Transcarpathian migration route. Summarizing all data from the Carpathian Basin, we relate them with the so-called "Baltic-East European" flyway, or, more precisely, the Central European – Transcarpathian Crane Flyway.*

Key words: *Crane, the Carpathian region, migration, flyway, flocks.*

Address: *Department of Zoology, Uzhhorod National University, 54, A.Voloshyn St., Uzhhorod 88000 – Ukraine. E-mail: potish@komp-as.com.*

Незважаючи на наявність великих робіт із міграції сірого журавля (*Grus grus*) на території України [1], де розглядаються міграції цього виду в цілому, вважаємо за доцільне узагальнити наявні у нас дані щодо Карпатського регіону.

Карпатський регіон представлений на території України Східними Карпатами – гірськими масивами, які за висотою в системі Карпат є найнижчими (макс. 2060 м), ширина дуги Східних Карпат коливається в межах 100–150 км.

Наведені показники значно відрізняються від гірських масивів Західних Карпат (середні висоти 2500–3000 м, ширина від 170 до 250 км) та Південних Карпат (середні висоти 2700–3300 м, ширина 200–350 км). До Східних Карпат щільно прилягає північна частина Дунайської низовини, утворена притокою Дунаю річкою Тиса.

В основу матеріалу покладено дані, зібрані протягом 1981–1995 років на території Закарпатської обл. Вони включають також дані О. Є. Лугового, люб'язно надані для обробки, а також власні спостереження автора.

Сірий журавель у Східних Карпатах – типовий сезонний мігрант.

Хоч А. Грабар [2] наводить дані про можливе гніздування цього виду, але територія, яку він указує, належить до Словаччини. Л. А. Портенко [3] детально описує строки прольоту цього виду в осінній період і називає сірого журавля сезонним мігрантом. Ф.Й.Страутман [4, 5] наводить численні матеріали про області, зокрема також характеризує його як журавля на території Східних Карпат та Закарпатської сезонного мігранта на цій території. На жаль, територія Східних Карпат більше не привертала увагу орнітологів і тільки у вісімдесятих роках після пожвавлення фенологічних спостережень у Карпатському заповіднику з'являються дані про міграції журавля на території заповідних масивів Східних Карпат. Проте, як ми вже зауважували [6], величина зграй та кількість мігруючих особин потребує детальнішого вивчення.

Більш систематично проводилися спостереження на суміжних територіях, а саме у Східній Словаччині та в Угорщині. Дані щодо Словаччини було висвітлено у ряді статей таких авторів, як Бауер [7], Гудец – Черні [8], увесь наявний матеріал узагальнив і систематизував А. Рандлік [9].

В Угорщині на хід міграції сірого журавля та місця його зосередження звертали увагу багато авторів. Ці дані були систематизовані за різними регіонами Угорщини. Так, А. Бонковіч [10] робить аналіз та узагальнення щодо південно-східної частини Угорщини, Г.Ковач [11] – щодо центральної частини та Гортобадю, І.Фінто [12] опрацював східний регіон, Т. Сийп [13] описує хід міграції цього виду, аналізуючи дані, здобуті за допомогою радарних спостережень.

Таким чином, У Карпатському регіоні питання міграцій сірого журавля порушувалося неодноразово. У всіх роботах, особливо зарубіжних авторів, є детальний аналіз спостережень, які охоплюють великі проміжки часу. А. Рандлік [9] аналізує дати спостережень, починаючи з кінця XIX ст., і вказує точні місця спостережень. І. Фінто наводить дані про чисельність журавля під час сезонних перельотів, починаючи з 20-х років XX ст.

Разом із тим у кожній із наведених нами робіт зарубіжних авторів відсутня інформація про територію Східних Карпат. Тільки А.Рандлік [9], сумуючи всі точки спостережень, висловлює думку, що основний шлях перельоту сірого журавля пролягає через долину р.Уж на території України. Другий, більш обгрунтований погляд належить Т. Сийпу [13], який на основі спостережень за допомогою радара виявив потужний потік мігруючих птахів з боку Ужоцького перевалу.

Весняна міграція

Фенологічні строки ходу весняної міграції на території Східних Карпат досить широкі. Перша найбільш рання дата спостережень – 15.01, найбільш пізня – 10.03.

Схожі дані наводяться для території південно-східної Словаччини. За А. Рандліком [9], основна маса сірих журавлів спостерігається тут, починаючи з третьої декади лютого, і досягає піку чисельності у березні. У квітні спостерігається спад у першій декаді і в подальшому на місцях відпочинку відзначаються поодинокі особини й невеликі зграї цього виду, які нерідко проводять тут і літо. Подібна ситуація спостерігається на території Угорщини. Згідно з А. Бонковічем [10], на південному сході Угорщини строки прольоту сірого журавля включають березень та квітень.

У цілому весняна міграція журавлів у Карпатському регіоні проходить у стислі строки й нечисельно. Зграї журавлів зупиняються на півдні Угорщини та в її центральній частині. У рівнинній частині Словаччини хоч і зафіксовано місця відпочинку зграй сірого журавля, проте більшість спостережень відноситься до перелітних зграй. На території Закарпатської обл. нами спостерігалися тільки пролітні зграї цього виду. Тобто під час весняної міграції сірий журавель наближається до Карпатської гірської системи, використовуючи північні відроги Паннонської низовини, і в подальшому перетинає Карпати без зупинки.

Аналізуючи інформацію щодо Угорщини й Словаччини та зіставляючи її з нашими даними, можна побудувати таку картину ходу весняної міграції сірого журавля в Карпатському регіоні: потік сірих журавлів, який проник на територію Паннонської низовини з півдня, далі рухається в північному напрямку по долині р. Тиса на території Угорщини, на території Словаччини спостерігається незначне відмежування від цього потоку невеликої кількості мігрантів, що в подальшому притримуються північного напрямку [9].

Основна кількість мігруючих журавлів, беручи більш східний напрямок, пролітає східною частиною Словаччини вздовж річок Бодрог і Лаборець. Досягаючи хребтів Вігорлату, цей потік перетинає систему Карпат по долині р. Уж, а точніше, до вододільного хребта між р. Уж і Латориця (рис. 1).

Згодом до цього потоку приєднуються птахи, які мігрували західним узбережжям Чорного моря й оминали Карпатську дугу зі сходу. Об'єднавшись, ці два потоки прямують на північ. На існування таких сезонних переміщень уздовж східних кордонів Польщі вказує Л. Томялойч [14].

Труднощі виникають при оцінці кількості мігруючих сірих журавлів у весняний період. На території Закарпатської області такий аналіз провести ми не маємо змоги (відсутність місць концентрацій птахів, складність спостережень за ходом міграції у горах), тому більш реальними, на наш погляд, є цифри, наведені в роботах угорських та словацьких орнітологів.

Оцінюючи чисельність мігруючих сірих журавлів на весняному прольоті, А. Бонковіч [10] звертає увагу на коливання їх чисельності.

Так, 1982 р. на південному сході Угорщини фіксувалося 3000 сірих журавлів, у 1983 – 10000, 1984 – 5100, 1985 – 2500, 1986 – 850. Більш узагальнену цифру наводить А. Рандлік [9]: на його думку, через Карпати пролітає близько 2000 журавлів. На наш погляд, ця цифра значно занижена і є не меншою, ніж 4000.

Осіння міграція

На території Східних Карпат осіння міграція сірого журавля проходить більш масово й інтенсивно, ніж весняна (табл. 1). Найбільш чисельні зграї спостерігаються в долині річки Уж та на межі вододільного хребта басейнів Латориці та Ужа. Фенологічні строки прольоту охоплюють серпень – жовтень, коли зустрічаються зграї сірих журавлів по 30–160 особин. Мігруючі зграї притримуються південного напрямку і без зупинки перетинають Закарпатську низовину (рис. 2).

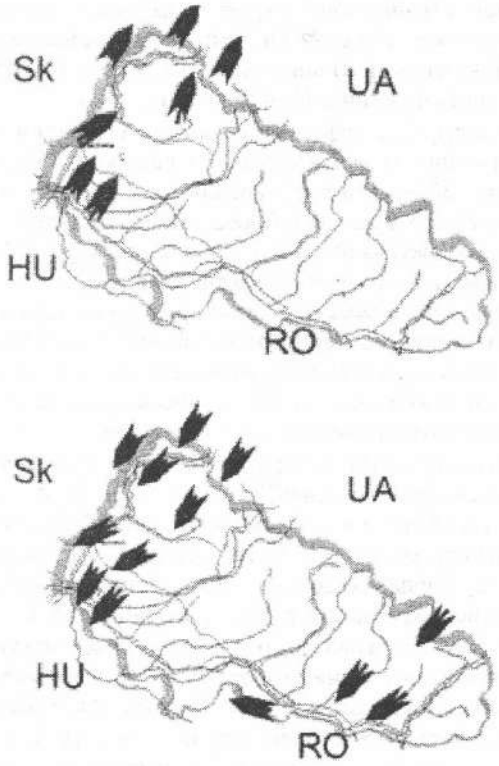

Рис. 1. Шляхи весняної (вгорі) та осінньої (внизу) міграції журавля сірого в регіоні Українських Карпат.

На можливість існування такого перелітного шляху вперше вказує В.Е.Флінт, Е.Е.Панчешникова [15]: "Отсутсвие пролёта на юго-востоке Балтики и преобладание передвижения в юго-западном направлении в Эстонии и Карелии позволяет думать, что журавлей из Финляндии, Эстонии и Карелии наблюдают далее в западной Белоруссии в Польше, на запад до Вислы, на границе СССР и Чехословакии, в Венгрии, на запад до Тисы в Карпатах, в Румынии, Югославии, Албании".

Таблиця 1. Фенологія осіннього прольоту сірого журавля на території Закарпаття

Дата спостережень	Кількість птахів у зграї
02.10.81	30
07.10.83	21
17.10.84	40
23.10.91	50
29.09.92	84
10.10.92	160, 100
17.09.93	53, 30
29.09.93	7
18.10.93	150, 100
15.01.94	70
06.02.94	80
20.10.94	100, 120
10.03.95	30

І. Фінто [12], аналізуючи матеріали про осінню міграцію за останні 50 років, наводить такі дані. У 60 – х роках на території Угорщини загалом спостерігалося близько 6000 відпочиваючих особин сірого журавля, у 1982 – 13000, у 1989 му 20000, у 1990 му 22000, у 1992 абсолютний максимум – 65-70 000. За 50 років змінилися також і місця зосередження сірих журавлів: якщо раніше це був переважно південний схід, то, починаючи з вісімдесятих років, це переважно територія Гортобадю (центральна частина Угорщини). На території Угорщини зграї журавлів затримуються протягом чотирьох – десяти днів, здійснюючи локальні перельоти. Про це свідчить той факт, що при зменшенні кількості журавлів на території Гортобадю вона збільшується майже на таку ж кількість на південному сході.

На території Східної Словаччини осінній проліт відбувається в реверсивному напрямку до весняного [9]. Незважаючи на те, що у Словаччині спостерігаються зграйки сірих журавлів і влітку, місць масових концентрацій зграй під час осінніх міграцій не спостерігається. Рухаючись у південному напрямку, основна маса птахів пролітає над територією Східної Словаччини.

Аналізуючи інформацію про кількість сірих журавлів на території Гортобадю в останні роки, можна зробити висновок, що центральноєвропейський шлях міграції сірого журавля, який не фіксувався як великий за кількістю мігруючих птахів, за останнє століття набирає значної ваги. Про це також свідчать результати кільцювання журавлів кольоровими кільцями та стеження за міграціями за допомогою радіопеленгу. І. Фінта [12] наводить інформацію, що підтверджує існування транскарпатського міграційного шляху журавля.

1992 р. на території Угорщини зафіксовано 18 птахів, закільцьованих у Фінляндії, 1 птаха, закільцьованого у Швеції, та одного прибалтійського птаха. Такі результати отримано за допомогою розробленої системи кольорових кілець та їх комбінацій.

Радіопеленгом був установлений маршрут перельоту журавлів через центральну Європу: у 1991 р. журавель із радіопередавачем стартував із Фінляндії 20.10, а вже 26.10 сигнал відмічено на території Гортобадю.

1992 р. простежено маршрут журавля, поміченого у Німеччині 7.11 (Берлін). 15.11 він був запеленгований в Центральній Угорщині (Гортобадь). Другий птах, помічений у Німеччині раніше, з 30.10 до 04.11 перебував на території Гортобадю, 07.11 сигнал зафіксовано південніше, біля м. Сегед (Угорщина); вже 11.11 птах запеленгований на Сицилії, а 15.11 – у Тунісі.

Обговорення

Цілком очевидно, що Карпати є хоч і невеликим, але бар'єром на шляху міграції сірого журавля. Про це свідчить великий потік мігруючих журавлів у західній частині Чорноморського регіону (Добруджан [12]); Бургас, Нанкінов (усне повідомлення). Таким чином, на основі наведених даних можна виокремити маршрут міграцій сірого журавля територією Центральної Європи і Карпатського регіону, зокрема.

Журавлі з північно-східної Скандинавії, північно-західної частини Росії та незначна кількість – зі східної частини Німеччини та Польщі (включаючи прибалтійські популяції) мігрують у південному напрямку до досягнення Карпатської Дуги.

Тут потік мігрантів розділяється на два: один, притримуючись південного напрямку, перетинає Карпати у найнижчій частині Східних Карпатах (межиріччя Ужа і Латориці), другий проходить у східному напрямку вздовж Карпат до досягнення західної частини Чорноморського узбережжя, тобто шлях, який було названо як "Прибалтийско–восточноевропеский" [15], на наш погляд, точніше було б назвати "центральноєвропеським", із подальшим розділом на Транскарпатський та Чорноморський. На жаль, за браком даних ми не можемо говорити про кількісні характеристики цих двох потоків.

Для більш ґрунтовного вивчення питання міграції сірого журавля на території Карпатського регіону пропонуємо створення робочої групи для стеження за мігруючими журавлями на території Прикарпаття та Закарпаття, роботу якої складало б синхронне стеження за кількісними характеристиками мігруючих зграй.

1. Serebryakov V, Bulakhov V, Gorban I, Grishchenko V, Gubkin A. The migration of the Common Crane in the Ukraine // Crane Reserch and Protection in Europe. – Halle-Wittenberg: Martin-Luter-Universitat, 1995. – P. 246–255.
2. Grabar A. Ptactvo Podkarpatske Rusi Aviafauna Carpatorosissica // Podkarpatska Rus VIII. – Uzghorod, 1932 – P. 16.
3. Портенко Л. А. Очерк птиц западного Закарпатья // Сб. памяти акад. Петра Петровича Сушкина. – Л.-М.: АН СССР, 1950 – С. 301–359.
4. Страутман Ф. И. Птицы Советских Карпат. – Киев: Изд-во АН УССР, 1954. – 332 с.
5. Страутман Ф.И. Птицы Западных областей УССР // Изд-во Львовского университета. – Львов, 1963 – Том 1. – 199 с.
6. Potish L. Grane migration in Transcarpathia // A Magyar Madartani Egyesulet IV Tudomanyos Ulese. – Nyiregyhaza, 1995. – 14. – (Abstracts and reports).
7. Bauer Z. Tah jeraba popelavaho *Grus grus* (L.) v severni casti vychodniho Slovenska // Zool. listy, 1963. – 12, 3. – 217-222.
8. Hudec K. Cerny W. et. al. Ptaci. 2. – Praha, 1977 – P. 1–896. – (Fauna CSSR, vol. 2).
9. Randlik A. Grane migration in Czechoslovakia // Aquila. –Budapest. – 1987. – Vol. 93–94. – P. 171–189.
10. Bankovics A. The migration of the Common Crane at Kardoskut, Hungary, in 1985 and 1986 // Crane Reserch and Protection in Europe. – Halle-Wittenberg: Martin-Luter-Universitat, 1995. – P. 185–193.
11. Kovacs Gabor Staging and summering of cranes(grus grus) in the Hartobagy in 1975–1985 // Aquila. – Budapest, 1987. – Vol. 93–94. – P. 153–158.
12. Fintha I.A. Magyarorszagi oszi daruvonulas ertekelese az elmult evek adatai alapjan,tekintettel az Europai kutatasok ujabb eredmenyeire // Aquila. – Budapest, 1993. – Vol. 100. – P. 137–150.
13. Szep T.1992 Study of migration by weather radar in Eastern Hungary. – Ornis Hungarica, 1992. – 2. – C. 17-24.
14. Tomialojch L. Ptaki Polski (rozmieszczenie I liczebnosc) Warsawa, 1990. – C. 1-462.
15. Флинт В.Е., Панчешникова Е.Е. Изучение сезонного размещения серого журавля как основа мероприятий по его охране. – Л.: АН СССР, 1982. – С. 28–40.

Отримано: 17 жовтня 2003 р.
Прийнято до друку: 14 березня 2004 р.